

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

УДК 28-736(477)

Д. В. Брильов, канд. філос. наук, доц.

**ДО ПИТАННЯ ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ МУСУЛЬМАНСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ УКРАЇНИ:
ДУХОВНЕ УПРАВЛІННЯ МУСУЛЬМАН УКРАЇНИ "УММА"**

Стаття присвячена питанню інституалізації мусульманської спільноти України на прикладі Духовного управління мусульман України. Показано, що поява управління певною мірою являло собою легітимацію релігійної діяльності ВАГО "Альраїд" через афілійований з нею муфтіят. Головними напрямками діяльності муфтіят є міжрелігійний діалог, соціальна та просвітницька діяльність. Важливою складовою функціонування ДУМУ "Умма" є формування україномовного ісламського дискурсу, який подекуди має націоналістичне забарвлення.

Ключові слова: іслам в Україні, ДУМУ "Умма", Брати-мусульмани.

Питання розвитку та інституалізації релігійного життя мусульман України є вкрай важливим для розуміння сучасної релігійної ситуації в Україні. Варто зауважити, що тема інституалізації мусульманської спільноти вже ставала предметом релігієзнавчих досліджень протягом майже всього періоду незалежності української держави від 1991 р. Серед авторів, які звертали свою увагу на це питання, можна назвати М. Киришко, А. Колодного, О. Богомолова (як і інших представників Інститута сходознавства НАНУ – І. Семиволоса, Ю. Кочубея, Д. Шестопальця, О. Бубенка та С. Нетесу), Л. Маєвську, Т. Хазир-Огли, М. Якубовича, Р. Жангожу, О. Ауліна, О. Яроша, І. Козловського та інш. Окремо слід визначити дослідників – Е. Муратову, О. Бойцову, А. Булатова, З. Хайредінову, – які зайвивчали історію інституалізації мусульманської спільноти в Криму та/або серед кримських татар.

Після здобуття Україною незалежності в 1991 р. В Україні починається відродження релігійного життя. Перші дві організації – Духовне управління мусульман України (ДУМУ) і Духовне управління мусульман Криму (ДУМК), – виникли вже з перших років незалежності України в результаті трансформації великих регіональних підрозділів (мухтасібату та кадїяту відповідно) Духовного управління мусульман європейської частини СРСР і Сибіру (ДУМЕС), що діяв з 1948 г. в Уфі [1, с. 182].

На кінець 2013 р. в Україні діяло 7 зареєстрованих духовних центрів, які об'єднують велику частину мусульман країни (насамперед – сунітів): Духовне управління мусульман України (зареєстроване в 1993 р.), Духовне управління мусульман Криму (1992), Духовний центр мусульман України (1995), Духовне управління мусульман України "Умма" (2008), Духовний центр мусульман Криму (2010), Релігійне управління незалежних мусульманських громад України (РУНМОУ) "Київський муфтіят" (2007) та Всеукраїнське духовне управління мусульман "Єднання" (2012). Після анексії Криму в 2014 р., ДУМК та ДЦМК залишились на анексованій території, а в Україні реально діють ДУМУ, ДУМУ "Умма" та РУНМОУ "Київський муфтіят". В жовтні 2017 р. було зареєстровано Духовне управління мусульман Автономної республіки Крим (ДУМ АРК), яке об'єднало значну частину кримських татар, які покинули півострів внаслідок анексії [11].

Одне з діючих в теперішній час – Духовне управління мусульман України "Умма", – було зареєстровано 11 вересня 2008 р. Засновниками нового духовного управління виступили десять мусульманських громад з Києва, Одеси, Донецька, Харкова, Запоріжжя, Сімферополя, Полтави, Вінниці, Стаханова та Чернівців, які до того тяжіли до асоціації "Альраїд".

Вищий керівний орган ДУМУ "Умма" – Загальні збори, на яких обирається муфтіят і правління (рада імамів) в кількості 7 осіб (6 імамів та муфтіят), муфтіят та прав-

ління обираються на термін 2 роки. Своєю головною метою ДУМУ "Умма" називає координацію дій та забезпечення необхідних умов для віросповідання і проповідування ісламу сунітського толку.

25 січня 2009 р. в Києві відбулися перші збори, на яких делегати громад обрали муфтієм ДУМУ "Умма" Саїда Ісмаїлова. Головою правління ДУМУ "Умма" був обраний Ігор Карпішин, заступником голови – Іслям Гімадугін [6, с. 5].

5 лютого 2011 р. в Києві відбувся Другий з'їзд мусульманських громад Духовного управління мусульман України "Умма". За результатами звіту на новий термін продовжили повноваження голови ДУМУ "Умма" Ігоря Карпішена й заступника голови Ісляма Гімадугіна. Муфтієм ДУМУ "Умма" було переобрано Саїда Ісмаїлова [5, с. 7].

2 березня 2013 р. відбувся Третій з'їзд імамів Духовного управління мусульман України "Умма", на якому головою управління був обраний Іслям Гімадугін, заступником голови – голова мусульманської громади "Дуслик" м. Донецька Рустам Хуснутдінов. На посаду муфтія в третій раз поспіль був обраний Саїд Ісмаїлов, заступником муфтія був обраний імам Одеського ісламського культурного центру Імад Абу Ар-Рубб [3].

4 грудня 2016 р. на зібранні імамів Духовного управління мусульман України "Умма" заслухали та ухвалили звіт за минулий період, а також обрали керівний склад Управління. Незмінним муфтієм ДУМУ "Умма" залишився Саїд Ісмаїлов, його заступниками були обрані Едгар Девлікамов, імама мечеті Ісламського культурного центру (ІКЦ) Дніпра, та Мурат Сулейманов, імама мечеті ІКЦ Львова. Новим Головою правління ДУМУ "Умма" став Олег Гузік, а його заступником – Іслям Гімадугін [4].

Серед задекларованих цілей ДУМУ "Умма": об'єднання мусульманських громад для спільної відправи релігійних ритуалів та потреб; відродження культурних та історичних ісламських цінностей і традицій; організація конференцій і семінарів з метою ознайомлення українського суспільства з доктриною, культурою, історією та тенденціями в Ісламі; організація добродійних заходів; створення умов для відправи мусульманських релігійних обрядів (будівництво мечетей, ісламських культурних центрів тощо); організація прощ; видання газет, журналів, книжок, аудіо- та відеопродукції; встановлення дружних зв'язків із громадами та окремими представниками інших конфесій з України та за кордоном; організація догляду за мусульманськими кладовищами та ділянками на цвинтарях, допомога в організації поховань за мусульманським обрядом; організація навчання громадян у духовних навчальних закладах за кордоном.

ДУМУ "Умма" координує діяльність мусульманських громад у 8 регіонах України, переважно на сході України. Зокрема, найбільша кількість зареєстрованих громад в

Донецькій та Луганській областях (7 та 4 відповідно), 2 громади в Києві та Київській області, та по 1 зареєстрованій громаді в Дніпропетровській, Львівській, Херсонській, Хмельницькій та Чернівецькій областях [7]. Більшість громад складають етнічні українці, проте метою є робота з усією мусульманською громадою України.

ДУМУ має своє друковане видання – релігійно-просвітницьку газету "Умма" та веб-сайт в Інтернеті (<http://umma.in.ua>).

Значна увага приділяється питанням міжконфесійного діалогу, перш за все з представниками Української греко-католицької церкви (УГКЦ) та Української православної церкви Київського патріархату (УПЦ КП). За словами муфтія шейха Саїда Ісмаїлова:

"В даний час загальні морально-релігійні вектори нам найлегше знайти з греко-католиками і православними Київського патріархату, в першу чергу, з їх ієрархами, духовними лідерами, оскільки вони відкриті, лояльно ставляться до мусульман, налаштовані на конструктивний діалог" [14].

Важливе місце в діяльності ДУМУ "Умма" посідає благодійна діяльність, участь в волонтерських проєктах, допомога переселенцям та військовим, що знаходяться в зоні АТО.

Разом з ВАГО "Альраїд" та Українським центром ісламознавчих досліджень (президентом якого є муфтії ДУМУ "Умма" Саїд Ісмаїлов) ДУМУ "Умма" організовує наукові семінари та конференції, а також літні ісламознавчі школи.

Управління було одним з співзасновників Ради представників Духовних управлінь і центрів мусульман України при Державному комітеті України у справах національностей та релігій, утвореному 15 квітня 2009 р., в якій головував муфтії ДУМК Е. Аблаєв, та до складу якої входили представники ДУМК, ДУМУ "Умма" та РУНМОУ "Київський муфтіят".

ДУМУ "Умма" активно співпрацює з деякими неурядовими ісламськими організаціями Європи, зокрема Федерацією ісламських організацій Європи (FIOE), Європейською Радою фетв та досліджень (ECFR), Асамблеєю імамів Європи (EAMI) та інш. Причому практично всі перераховані організації зазвичай розглядаються дослідниками як частина мережі руху "Брати-мусульмани" [17, с. 130].

Свою схильність орієнтуватися саме на ці структури керівництво ДУМУ "Умма" пояснює відсутністю з боку цих організацій прагнення контролювати діяльність українських одновірців:

"Серед усіх можливих векторів розвитку найбільш перспективним виглядає зближення і співпраця з мусульманами Європи ... Європейські організації, такі як Союз імамів Європи, Федерація ісламських організацій Європи, Європейська Рада фетв та досліджень і т.п. не нав'язують нам своїх правил, не прагнуть взяти під контроль, а запрошують до взаємовигідної співпраці" [8, с. 52-53].

ДУМУ "Умма" займає проєвропейську позицію, причому, на думку С. Данілова, підтримка євроінтеграційного курсу "Уммою" (та "Альраїдом") певною мірою мотивована прагненням до подальшої інтеграції в європейські мусульманські структури, пов'язані з рухом "Брати-мусульмани" [13, с. 317].

До початку російсько-українського конфлікту ДУМУ "Умма" активно розвивало співпрацю з ідеологічно близькими структурами пострадянського простору. Так, було укладено три договори про дружбу і співробітництво між ДУМУ "Умма" і низкою ісламських організацій Білорусі, Молдови та Литви. 30 листопада 2011 року

був підписаний договір між ДУМУ "Умма" і ДУМ Білорусі, 27 вересня 2012 року – договір про дружбу і співробітництво з Лігою мусульман Молдови, 19 вересня 2013 р. – договір про дружбу і співробітництво з Духовним центром мусульман-сунітів Литви [15, с. 76]. Але після початку конфлікту більша частина згаданих духовних управлінь змінила орієнтацію на проросійську.

Слід зазначити тісний зв'язок між ДУМУ "Умма" та Всеукраїнською асоціацією громадських організацій "Альраїд". Цей зв'язок простежується як в спільних юридичних адресах Ісламських культурних центрів "Альраїду" та громад ДУМУ "Умма", так і в ідеологічній близькості (визнання головним релігійним авторитетом ідеолога "Братів-мусульман" Юсуфа Кардаві), а також участі одних й тих самих осіб в діяльності як ВАГО "Альраїд", так і ДУМУ "Умма" (зокрема, Ісмаїла Гімадудіна, який певний час поєднував посади головного редактора газети "Арраїд" та газети "Умма"). Подібний тісний зв'язок та ідеологічна близькість цих двох організацій дозволила американській дослідниці Іділь Ізмерлі назвати ДУМУ "Умма" "фасадним муфтіятом" для "Альраїду", який через свій статус благодійної організації не може напряму займатись релігійною діяльністю [16].

З появою в публічному полі ДУМУ "Умма" в 2008 р., це управління починає формувати ісламський україномовний дискурс. Незабаром після своєї реєстрації, ДУМУ "Умма" починає випускати україномовну газету "Умма" – перше і поки єдине ісламське періодичне видання українською мовою. До цього часу використання української мови як "ісламської" мови носило переважно академічний характер (в ісламознавчих дослідженнях). Також його використовували вкрай нечисленні групи українців, які прийняли іслам під впливом Першої та Другої Чеченських воєн, в яких на стороні чеченських повстанців брали участь загони українських націоналістів.

В 2017 р. Духовне управління мусульман України "Умма" ініціювало прийняття "Соціальної концепції мусульман України", в якій була окремо обумовлена роль української мови. У розділі "Іслам і патріотизм" зазначено, що "...мусульмани України обстоюють збереження та розвиток національної ідентичності та мови. Вони підтримують українську мову як єдину державну, а кримськотатарську – як мову корінного народу Криму" [12]. Разом з ДУМУ "Умма" соціальну концепцію підписали деякі громадські мусульманські організації, які є частиною транснаціонального руху Брати-мусульмани, а також недавно утворене Духовне управління мусульман Автономної республіки Крим (ДУМ АРК).

При цьому варто зауважити, що україномовний ісламський дискурс ДУМУ "Умма" набуває патріотичне, іноді – націоналістичне забарвлення. Особливо чітко національно-маркована риторика з боку Саїда Ісмаїлова проявилася після подій київського Майдану, анексії Криму та антитерористичної операції на сході України. Можна було б припустити, що звернення до націоналістичного дискурсу пов'язане з російсько-українським конфліктом і втратою української уммою своєї значної частини (кримських мусульман та мусульман сходу України). Однак аналіз виступів муфтія ДУМУ "Умма" дозволяє зробити висновок про те, що з самого початку новим муфтіятом була вибрана не просто патріотична, а багато в чому саме націоналістична риторика: "... Знаєте, нас боятимуться. Нас будуть боятися і поважати. Тому що ми країна, яка зуміла примирити різні народи, різні релігії, для того щоб створити один суперетнос, одну українську націю" [10]. Виступаючи на презентації українського перекладу Корану в Ісламському культурному

центрі ім. Мухаммада Асада у Львові, Саїд Ісмагілов зазначив, що "...ісламу властива інкультурація, тому, можливо, наступне видання Корану українською мовою вийде з обкладинкою в чорно-червоних тонах" [9].

Можна припустити, що вибір національно-орієнтованої риторики пов'язаний багато в чому з спробою знайти свою нішу в мусульманській спільноті України, а також з протистоянням між ДУМУ "Умма" і його головним конкурентом в мусульманському співтоваристві України – Духовним управлінням мусульман України на чолі з шейхом Ахмедом Тамімом, яке має значно більше послідовників і значно більший авторитет за межами України [2, с. 36].

Таким чином, підводячи підсумки нашого дослідження можна зазначити наступне. Утворення ДУМУ "Умма", значною мірою, являло собою легітимацію релігійної діяльності ВАГО "Альраїд" через афілійований з нею муфтіят. Головними напрямками діяльності муфтіят є межрелігійний діалог, соціальна та просвітницька діяльність. Важливою складовою функціонування ДУМУ "Умма" є формування україномовного ісламського дискурсу, який подекуди має націоналістичне забарвлення.

Список використаних джерел:

1. Брильов Д.В. Ісламістський вектор в українській уммі /Д.В.Брильов // Практична філософія. – № 4(54). – 2014. – С. 181-190.
2. Брильов Д.В. Ісламський фактор в державно-конфесійній політиці України: внутрішньо- та зовнішньополітичний аспекти /Д.В.Брильов // Державно-конфесійні відносини в Україні: сучасний стан та тенденції розвитку [за ред. Бондаренко В.Д. та Мищака І.М.]. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – С. 22-39.
3. Відбувся звітно-виборний з'їзд ДУМУ "Умма" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://umma.in.ua/?p=618>
4. Вибори в ДУМУ "Умма": переобрання муфтія та обрання нового Голови правління [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://umma.in.ua/?p=3667>
5. ДУМУ "Умма": підсумки 2010 року // "Умма". – № 8. – 2011. – С. 7.

Д. В. Брилев

К ВОПРОСУ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИИ МУСУЛЬМАНСКОГО СООБЩЕСТВА УКРАИНЫ: ДУХОВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ МУСУЛЬМАН УКРАИНЫ "УММА"

Статья посвящена вопросу институализации мусульманского сообщества Украины на примере Духовного управления мусульман Украины "Умма". Показано, что появление управления в определенной степени представляло собой легитимацию религиозной деятельности ВАГО "Альрайд" из аффилированный с ней муфтият. Главными направлениями деятельности муфтията является межрелигиозный диалог, социальная и просветительская деятельность. Важной составляющей функционирования ДУМУ "Умма" является формирование украиноязычного исламского дискурса, который иногда приобретает националистическую окраску.

Ключевые слова: ислам в Украине, ДУМУ "Умма", Братья-мусульмане.

D. V. Brylov

INSTITUTIONALIZATION OF THE MUSLIM COMMUNITY OF UKRAINE: THE SPIRITUAL ADMINISTRATION OF MUSLIMS OF UKRAINE "UMMA"

The article is devoted to the issue of institutionalization of the Muslim community of Ukraine on the example of the Spiritual Administration of the Muslims of Ukraine, known as 'Umma' (Dukhovne upravlinnia musul'man Ukraïny 'Umma' – DUMU-Umma) which was founded in 2008. This article is based on an analysis of audio and video materials available on the Internet, press articles and the religious literature and periodicals published by DUMU-Umma, as well as interviews with mufti of DUMU-Umma Said Ismagilov. The purpose of the paper is to study the features of the emergence and development of this spiritual administration, as well as the distinctive characteristics of the DUMU-Umma. It is shown that the appearance of this spiritual administration to a certain extent was a legitimation of the religious activities of the All-Ukrainian Association "Alraid" through the Muftiyat affiliated with it. The main areas of activity of the DUMU-Umma are interreligious dialogue, first of all with representatives of the Ukrainian Greek Catholic Church (UGCC) and the Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate (UOC-KP), as well as social and educational activities. Important part of the social activity of DUMU-Umma is charitable activity, participation in volunteer projects, assistance to migrants and military personnel located in the ATO zone. It is shown that the DUMU-Umma is closely connected with the organizations that are part of the transnational network "Muslim Brotherhood", and their ideological affinity is also noted. An important part of the functioning of DUMU-Umma is the formation of Ukrainian-language Islamic discourse with nationalistic markers. At the same time, the choice of national-oriented rhetoric is largely due to the attempt to find its niche in the Muslim community of Ukraine, as well as to the confrontation between DUMU-Umma and its main competitor in the Muslim community of Ukraine, the Spiritual Administration of the Muslims of Ukraine (DUMU) headed by Sheikh Ahmed Tamim.

Key words: Islam in Ukraine, DUMU-Umma, Muslim Brotherhood.

6. Духовне управління мусульман України "Умма" // "Умма". – № 1. – 2009. – С. 1, 5.

7. Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2016 року. Форма №1 [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://mincult.kmu.gov.ua/document/245083576/Dodatok1_MCU_Nakaz184-31032016.xls

8. Ісмагілов С.В. Програма стаття Духовного управління мусульман України "Умма" // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції "Іслам та ісламознавство в Україні". – Донецьк: ЦРДМДС, 2012. – 132 с.

9. "Коран як шлях до міжкультурного та міжрелігійного діалогу" // Умма. – № 25. – 2015. – С. 6.

10. Муфтії ДУМУ "Умма" в ефірі передачі 5-го каналу "Єдина родина" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://umma.in.ua/?p=2040>

11. Муфтіят Автономної Республіки Крим зареєстрували на материковій Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.krymr.com/a/news/28804112.html>

12. Соціальна концепція мусульман України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://umma.in.ua/?p=4491>

13. Стратегії трансформації і превенції прикордонних конфліктів в Україні. Збірка аналітичних матеріалів – Львів: Галицька видавничка спілка, 2015. – 462 с.

14. "Українці зрозуміли, що мусульмани та юдеї – не вороги, а брати, готові разом із ними захищати цю землю" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://city-adm.lviv.ua/portal-news/society/religion/218053-ukrainci-zrozumily-shcho-musulmany-ta-iudei-ne-vorohy-a-braty-hotovirazom-iz-nymy-zakhyshchaty-tsiu-zemliu-sheikh-said-ismagilov-muftii-dukhovnoho-upravlinnia-musulman-ukrainy-umma>

15. Brylov, D. Ukrainian Modernist Groups in International Context // Anthropology & Archeology of Eurasia, Volume: 53, Issue: 03, pages 72 – 80.

16. Izmirli, I. (2012). "Competing Narratives of Islam in Post-Soviet Ukraine against the Background of Global Islamic Movements (Research Brief)". Retrieved August 30, 2015 from IREX Web site: <http://www.irex.org/resources/competing-narratives-islam-post-soviet-ukraine-against-background-global-islamic-movements>

17. Massignon B. Islam in the European Commission's system of regulation of religion / Islam in Europe: Diversity, Identity and Influence // Ed. by Aziz al-Azmeh and Effie Fokas. New York: Cambridge University Press, 2007. – 224 p.

Надійшла до редколегії 12.03.18